

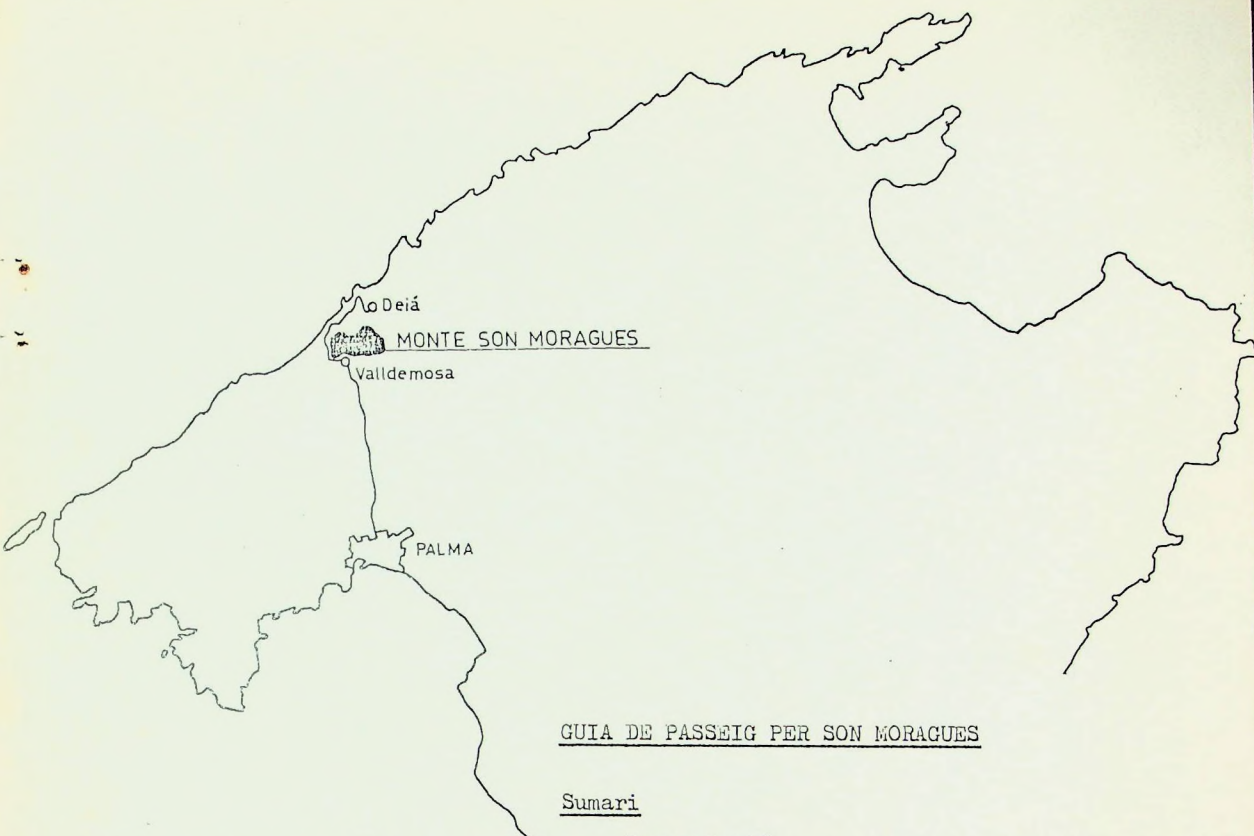
SON MORAGUES

guia de passeig

Borrador

GUIA DE PASSEIG PER SON MORAGUES

Sumari

I. DE MALLORCA

Presentació	pg 1
Plànol general	pg 2-3
*Introducció	pg 4
*Recomanacions als visitants	pg 5
*Un itinerari de ^{complet} dematí	pg 6
~~*Un itinerari complet~~ ^{Un dematí a Son Moragues}	pg 8
*La flora i la vegetació de ~~Son Moragues~~	pg 10
*La fauna:.....	pg 14
*Mamífers e invertebrats	pg 14
*Els grans ocells	pg 15
*Els aucells del bosc	pg 16
*Els aucells de les garrigues d'altura .	pg 17
*La vida tradicional:.....	pg 18
*El carbó	pg 18
*La calç	pg 22
*La neu	pg 24
*La caça a coll	pg 26
*L'Arxiduc	pg 28
Vocabulari	pg 30
*Per a sebre'n més	pg 31
*Altres caminades	pg 32

Ben. and his wife

Plano topografic de la
fuea a hotel pagina

INTRODUCCIO

Son Moragues es una finca de Valldemossa que compren les estribacions occidentals del Teix. Va ser adquirida per ICONA a l'any 1.979/ i és ~~de~~ ^{de} ús públic. Aquest fulletó no és altre cosa que una convidada a visitar-la, i preten donar l'informació necessària per a que el passeig sigui més útil i més profitós.

Son Moragues ~~es~~ ^{es} dedica ~~a~~ ^a la conservació de la Natura. Per aixó presentam amb detall els aspectes de la vida que més poder interessar als visitants: les plantes més interessants, els ~~ocells~~ ^{ocells} i altres aspectes faunístics, etc... Però en països mediterranis, on la presència humana és antiquíssima i ha arribat als darrers/recons, Natura i activitats humanes van unides indissolublement. Hem pensat que el visitant estarà interessat per les plantes i els animals, però ben segur també pels abundants restes d'activitats humanes tradicionals, com les sitjes, els forns de calç o la casa de la neu. Aquestes feines, sobre tot la primera, han tengut un paper determinant sobre el paisatge actual. No sempre l'explotació local dels recursos naturals -la llenya- ha tengut prou seny. Però si les imprudències o la necessitat forçaren la destrucció de certs boscatges, hem de sebre veure en aquestes feines una relació de l'home i la Natura que implicava uns coneixements molt concrets per part del primer. Fer carbó o calç, enmagatzamar neu, caçar a coll, sols es possible amb unes tècniques molt acurades, amb un empirisme ecològic i subtil. En aquest sentit, la cultura tradicional implicava una magnífica adaptació al medi, que avui admira a l'home urbà.

Esperam que la bellesa natural de Son Moragues i la feina ingent/ què representan els restes que trobareu generin el respecte que es im prescindible durant la vostra visita.

RECOMANACIONS ALS VISITANTS

Son Moragues vol ser un racó de bellesa i pau, obert a tot-hom. Per fer això possible, es confia a la responsabilitat de/ cada un dels visitants. L'entorn és de tots i s'ha de cuidar com a propi. Es prega respectar a les normes següents:

- FOC. Està prohibit encendre foc des del 1er de Juny/ fins al 30 d'Octubre. Com a principi general, s'aconsella no encen- dre'n mai fora dels fogons especialment habilitats (Font dels Polls). Si durant l'hivern es monten fogons de pedra, que no sigui mai so- bre les sitges, devora parets, etc... A tothom li agrada trobar in- tactes les coses. El foc ha de quedar sempre perfectament apagat./ No encendre'n mai en dies ventosos.

- FEMS. Es prega devallar-lo al poble o a Ciutat, al - manco els objectes no degradables (llaunes, plàstic, vidre).

- CANS. La presència de cans a lloure espanta al bes- tiar i pot ocasionar accidents, o molèsties als altres visitants./ No és, per tant, admesa.

- Es demana per la flora, la fauna i la gea el respec- te més estricte. No es permet tallar branques ni malmenar la vege- tació, gravar noms, etc...

- S'aconsella vivament circular sempre pels canins.

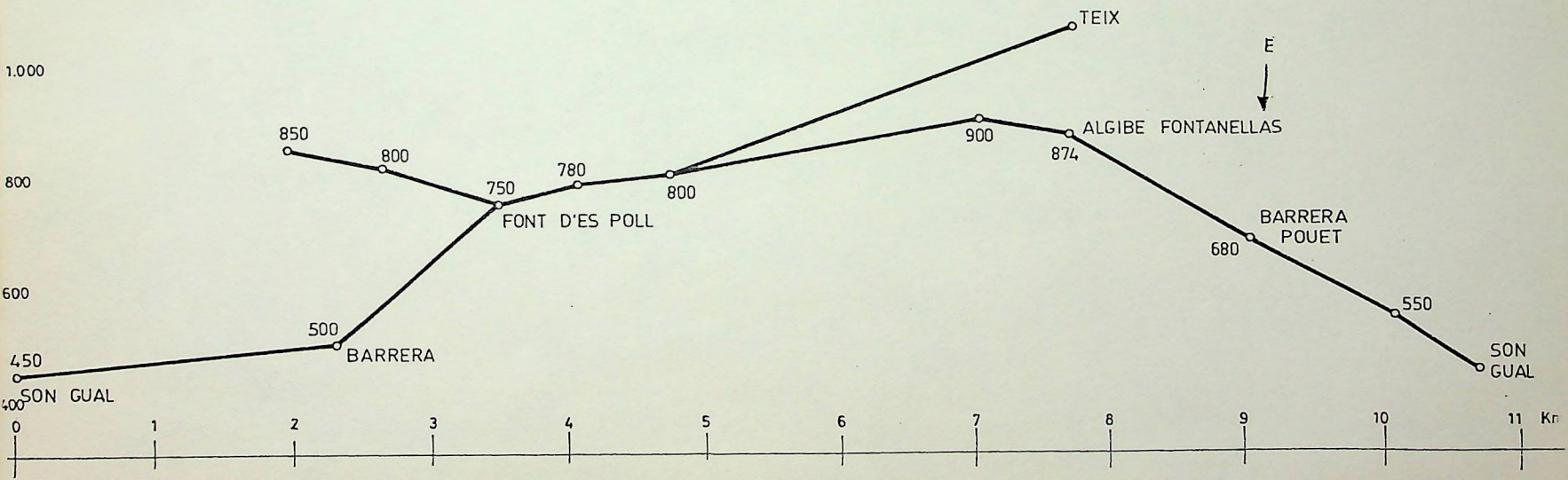
- Les acampades són permeses sense cap tràmit, mentres es cumplesquin aquestes normes.

NO DEIXEU CONSTANCIA DEL VOSTRE PAS.

n.

1.200

ITINERARI COMPLET

Per veure tot lo que ho paga de Son Moragues hi he^m de passar, com a mínim, un dia sencer i amb bon calçat.

Arribats a Valldemossa, he^m de partir de les Cases de Son Gual, al NE del poble. D'allà surt un camí planer cap a l'est, prou ample, que ^{ens} ~~ve~~ duu fil-dret a les barreres del bosc dels Cairats, on comença la finca pública de Son Moragues. El camí dels Cairats està obert/casi totalment sobre una via de tretat de carbó dels anys 20, per necessitats tècniques de repoblació i manteniment del bosc. Aquesta circumstància el fa molt útil per a la persona interessada en qüestions etnològiques o artesanals ja que devora la pista es troben molts de restes de — sitjes, forns de calç, etc...

La pendent és molt viva, però queda compensada per una llongitud prou reduïda: al punt arribarem a la Font dels Polls, un punt/excel.lent per berenar.

D'aquí surt un camí a la dreta, encara no restaurat, no massa llarg, que duu a ^{avaries} sitjes. Val la pena fer-hi una volta, per admirar el "caracol" (ziga - zaga per a superar un penyalet) i, més amunt a la dreta, una panoràmica amplíssima sobre Valldemossa, Puig de Sa Comuna i Sa Marina.

Tornem a Sa Font des Poll i camí amunt. Arribarem així al Refugi dels nevaters - en procés de restauració per a excursionistes/o vianants - i la magnífica Casa de Neu. Acaba la pista, però es continua sense pèrdua per un camí peatonal, realitzat per l'Arxiduc Lluís Salvador i restaurat fa poc per ICONA.

Ja ~~ens~~ hem situat sobre la part alta de la finca, on manca el bosc. En un cert punt està senyalada la direcció a prendre per arribar al Cimal des Teix, (a la dreta). Seguint el nostre camí a l'esquerra, s'arriba a un mirador molt hermós sobre el poble de Deià i la maravellosa costa brava mallorquina. A l'altre costat es domina perfectament Ciutat.

El camí de l'Arxiduc travessa^a el Pla dels Aritjés, on no està massa marcat: la direcció correcta és bé cap a Ponent; després - el camí torna estar empedrat i es segueix molt fàcilment. Trobarem -- ara un forcall de camins. Convé anar a la dreta, i pujar cap al Puir/Carcolí, on es conserva la via d'accés de l'Arxiduc, edificada exclu- sivament per a facilitar la contemplació del paisatge. Després de fer -ho, val la pena seguir el camí uns centernars de metres, sobre la ca- zena vertiginosa. Tot ell és un mirador. Abaix, el bosc de Son Ga--- llard és com una catifa vellutada, atalaien les capes de Son Rul.làn, les margades d'oliveres dibuixen una filigrana delicada i, al fons, - poderosa, Sa Foradada s'endⁱⁿessa cap a la mar com la proa d'un vaixell.

Després d'aquesta panxada de paisatge, ha arribat l'hora de devallar. Seguint el camí de l'Arxiduc és possible fer-ho, però -- part damunt S'Estret de Son G^allard el camí es perd, i el pas resulta un poc dificultós. Millor serà tornar enrera, fins al forcall des --- Coll des Pla dels Aritjés. Allà girarem a la dreta, i baixarem pa--- ssant devora l'aljub de Ses Fontanelles. Més avall, a l'esquerra hi - ha un mirador magnífic, que guaita de dins l'alcinar sobre Vallde--- mossa. Una Visió deliciosa. La baixada segueix pel Pas den Miquel i - arriba al vell camí de carro que baixa del Pla del Ponet. Prenim a -- l'esquerra i en una curta estona podem esser, de bell nou a ses cases de Son Gual.

UN DEMATI A SON MORAGUES

Possiblement, la passejada curta de més profit que es pot fer a Son Moragues sigui la primera part de l'itinerari llarg, fins a Sa Casa de Neu pel camí des Cairats, tal com queda descrita abans.

Hi ha moltes més possibilitats. Una, ben maca, és recorre~~r~~ la part occidental de la finca. Partirem de Son Gual, en direcció nord, deixant les cases a la dreta fins un camí de carro que s'enfila cap al Pla del Fouet. Passat un portell, hem de prendre la segona desviació a la dreta, el Camí de Ses B^oasses, una exposició - contínua de panoràmiques sobre el poble i la Vall. Passat el Coll de N'Estepa podrem veure un coll de caçar tords monumental: com un trono de pedres. El camí mos duu al Ranxo den Sutró (Un ranxo era la part del bosc a càrrec d'un carboner).

Aquí el camí acaba, però entre fites i senyes vermelles - de pintura es fàcil arribar fins al camí de Ses Fontanelles. Segurament tendrem temps de pujar fins al Puig Caragolí (el camí a la dreta i després a l'esquerra) i tornar cap aquí, seguint el camí de Ses Fontanelles fins abaix, amb les mateixes senyes fornides per a l'itinerari llarg.

FLORA I VEGETACIÓ

Els qui facin aquestes passejades i es vulguin fixar en la flora dels voltants distinguiran, una sèrie d'ambients diferenciats per les plantes que hi habiten: els boscos, dominats l'Alcinar -molt especialment als ubacs, o vertents d'ombra- i redols de pinar; la garriga dispersa d'altura, i altres punts especials, com les fonts, rossegueres, penyals, torrents, ... L'esquema indica la disposició de la vegetació: les parts baixes, a mitjorn, són ocupades per l'home, que ha substituït la vegetació natural (que seria una densa garriga d'ullastres) per conreus i olivars (1); part damunt hi creixen els pinars (2), afavorits per l'home sobre la garriga o conreus abandonats. A més altura troban l'alcinar (3), que arriba fins a devers 850 mts, on és substituït per les garrigues aclarissades d'altura (4), on viu el boix i altres espècies -vegem més avall-. A la vertent nord aquests pisos de vegetació devallen més. Hi hem representat també un esquema de la vegetació típica d'espadats (5), i una zona saturada d'homitat, on creixen els Polls (6).

L'arbre més freqüent de Son Moragues és l'Alcina. N'hi ha poques de grosses, aquí: el bosc fou explotat per carbó molt intensament fins a 1.957, d'ençà la mort de l'Arxiduc que no va permetre que es tallàs un arbre en vida seva.

L'alcinar té pocs arbusts devall, debut en gran part a l'acció humana: carbó, forns de calç, pasturatge de porcs, xots i cabres, etc... El més corrent és la Mata llentrisquera de fulles compostes; no és rara tampoc l'Olivella. Més escasa resulta l'Arboca de fulles grans, finament dentades i d'un verd molt llamatiu. L'Heura, una enfiladissa ben coneguda, és també característica de l'alcinar, encara que sovint creix a més altura i en trobarem exemplars molt bells a les parts altes. I si observau les margjades arran del camí i llocs humits entre encoletxes hi ha el Polipodi, falguereta de fulles endides. Un altre falguera que sovint es troba amb ella, més petita, és la Duradella de fulles d'un verd fosc adament blanquinoses devall (són molt peludetes). Altres plantes petites que veureu un poc per tot són la Rapa de frare de fulles sagitades i flor inconfundible, molt original; i el Paporcí o flor de Sant Pere. El primer nom explica una mica

el perquè no abunda, ja que els porcs pasturaren dins aquest alcinar fins fa molt poc temps. Les fulles són largament peciolades d'un verd fosc motejat de blanc a l'envers, i morades a l'envers; una floreta ^{la} blanca de les més belles de Son Moragues.

I si arribau fins a la Font des Poll podreu observar alguns exemplars ja molt vells de Poll, utilitzat~~a~~ un temps per fer vigues i mobles, i que a pesar de no ser autòcton de Mallorca, és molt freqüent, sempre de vora fonts i llocs humits. Tampoc és autòcton el Pí ver: n'hi ha un bosquet damunt les cases de Son Gual. La soca és vermellosa, molt dreta. Antigament eren molt apreciats per fer vigues de tafona. Els altres pins de la finca, més abundants, són Pins blancs l'espècie més corrent de l'illa. Els pins blancs creixen sovint a les parts més seques amb el Romaní, aromàtic, de flors blaves; o el Xiprell, de fulletes estretes i floració autumnal, molt espectacular. Amb ells no és rara l'Argelaga, gran i espino-

sa. El camí dels Cairats s'acosta repetides vegades al torrent. De fet, casi mai corr aigua, ja que el terreny és molt permeable i s'infiltra. Però l'homitat hi és, i permet el creixement de plantes que en necessiten més, com l'Abatzer, molt espinos i que fa morey, apreciades pels aucells.

Devora el camí mateix existeix una planta alta, de fulles palmades i flors ^{la} blanques a lo llarg d'una tija: es el Caparrós ~~Delphinium stasifraga~~, una espècie ruderal (típica de vores de camins i llocs d'influència humana). Pel mateix lloc hi trobareu les Detreres, de fulles generalment d'un color blavós, bones de conèixer puix al rompre la tija surt un líquit blanc, la sava, de consistència espesa.

Els que siguin bon caminadors i s'animin a seguir més amunt de les cases de neu podran veure que l'alcinar ^{S'}acaba i dona lloc a una garriega d'altura castigada per condicions difícils: vent, fred i sol. Apareixen una sèrie de plantes que abans no habien vist com l'Eixorbarates - blanc, bó d'intentificar per la forma de coixinet grisenc plé de pues.

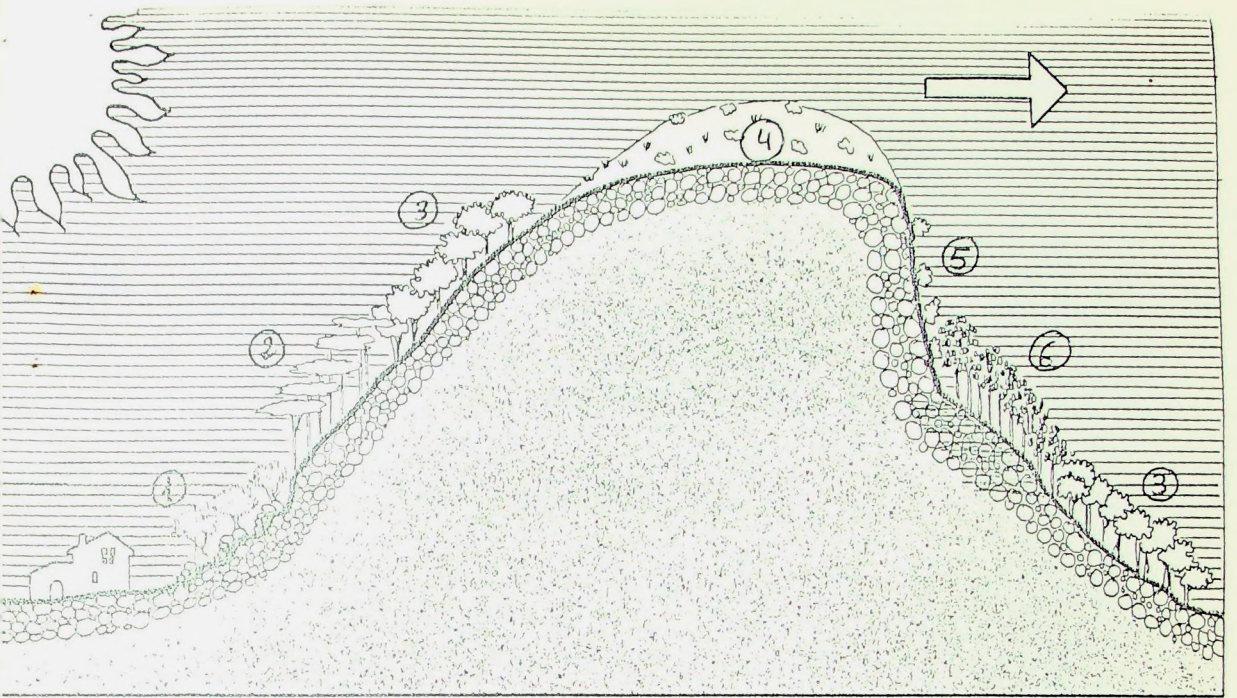

Continuant amb plantes espinoses tenim l'Espinalera més grossa que l'anterior, amb fulles petites i estretes que poren recordar vagament un ullastre, present també en aquesta zona, generalment en forma densa i pitjada (travell); la darrera espinosa molt abundant es l'Aritja, que al plà te fulles i forma de liana, i aquí adopta forma de coixinet sense fulles o si acás molt petites. El Carritx forma motes grosses amb fulles molt llargues i estretes finament aserrades (escarrinxen fàcilment), utilitzat pels ~~carbo-~~ners, nevetes, etc. Compta l'Arxiduc que aquí eren excel·lents i les baixaven a vendre a Sóller. Són bon aliment pel bestiar, únic aprofitament que tenen avui en dia. Un poc a tot arreu trobareu l'Estepa joana fàcil de conèixer per les fulles petites, sèssils un poc ruades i per ses flors grans i grogues d'estams molts llargs. El Ginebró molt abundant a alguns/redols; té fulletes petites i estretes verticilades i acabades en pua. -- Crida l'atenció també la Ceba marina, de fulles d'un verd groguenc molt llamatiu entre es gris de les roques i que a la tardor treu una llarguetiga amb les flors blanques a l'extrem. No l'heu de confondre amb l'Albó, que té les fulles més estretes, aquillades, i floreix en primavera. Una altre planta d'altura és la Col del dimoni en fulles molt grans que racorden vagament a la figuera; d'aquí tal vegada ve el nom popular de Figuera infernal.

A alguns indrets cal citar el Boix que es distingeix per ses fulles amples d'un color verd vermellós. Altre temps fou més abundant; avui està disseminat, amb escasos exemplars per l'abús en la tala per fabricació de cueres principalment. Si teniu sort tal vegada trobeu algun Teix ~~de fulles punxegudes~~ de fulles punxegudes i més oscures a l'anvers que en el revers. Es un arbre relicte de temps molt antic i de clima més fred i que avui sobreviu tan sols a alguns llocs; és verinós, fins i tot la fusta. -- L'Arxiduc el cita però actualment es molt mal de trobar. Igualment relicte i escàs és el Rotaboc que es pot trobar aferrat pel penyals. De fulles caduques i palmades, és probable que ~~ho~~ ^{en} trobeu per terra, seques. L'abret viu sols en les vertents ombrívols i fresques, com un testimoni de temps passats més humits que els actuals.

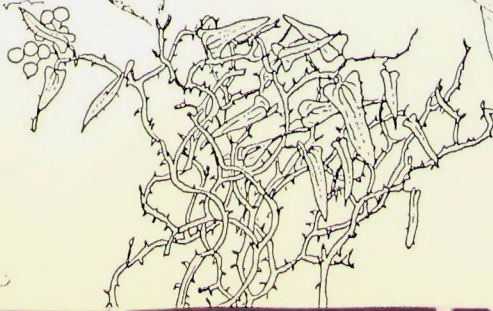
En els penyals verticals hi ha algunes plantes notables. Una es la Flor de tot l'any que forma ~~les~~ notes arrodonides, de color casi — blau. Amb ella creix la Genista cinerea, un matoll prou gran, també bla-
venc. A principis de primavera hi ha un altre planta d'espadat amb una/
floració espectacular: la violeta de penyal queda coberta de flors gro-
gues, de color molt viu. La majoria de plantes de penyal son endèmiques,
és a dir, exclusives de les nostres illes.

Ka... 7

Andes

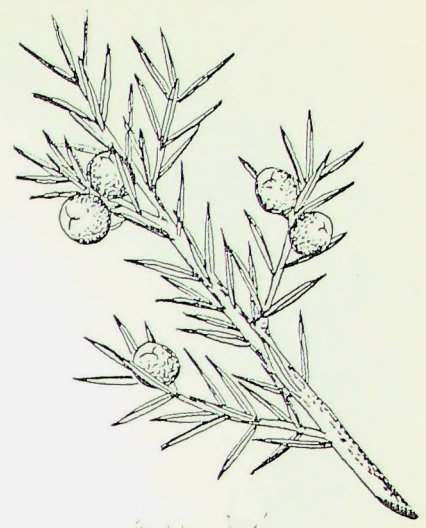

...

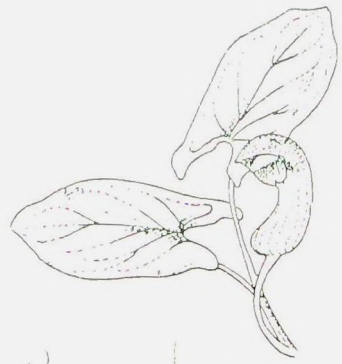

Leucaena

Acacia

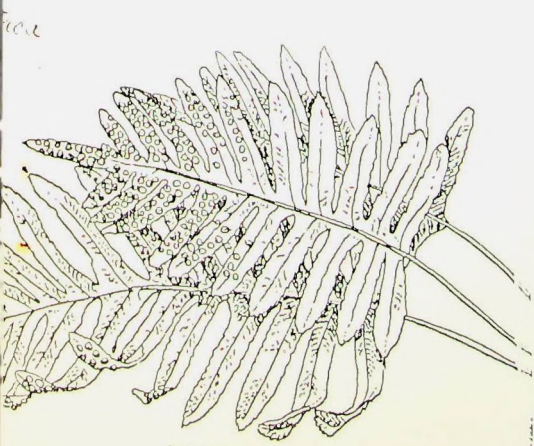

Phaseolus

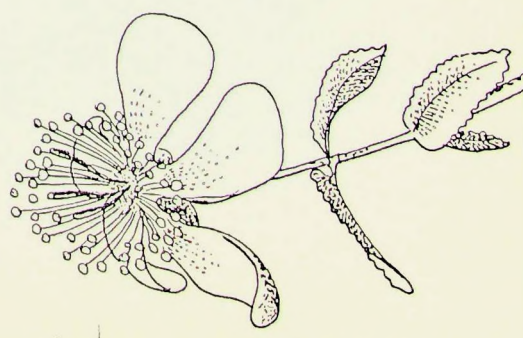
galeata

Leucaena

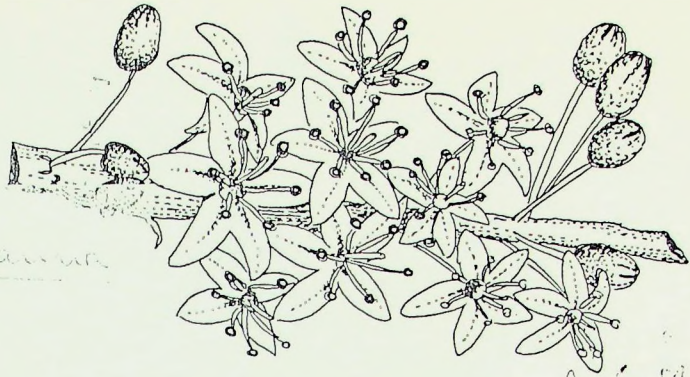
Polypodi

Stylosanthes

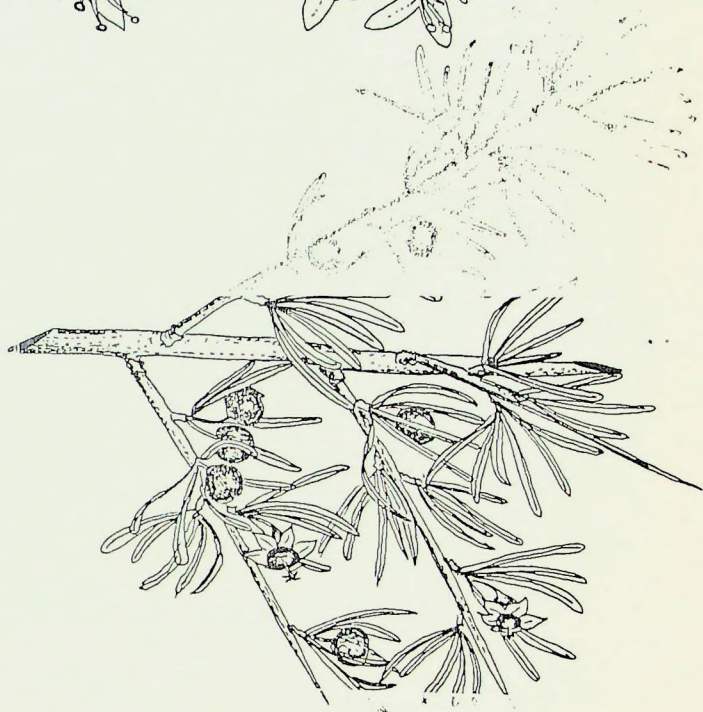
102. 1888

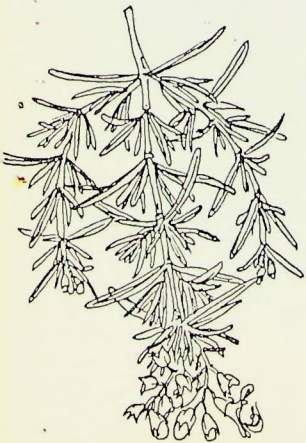
Cuba maxima

alaba

Spinulosa

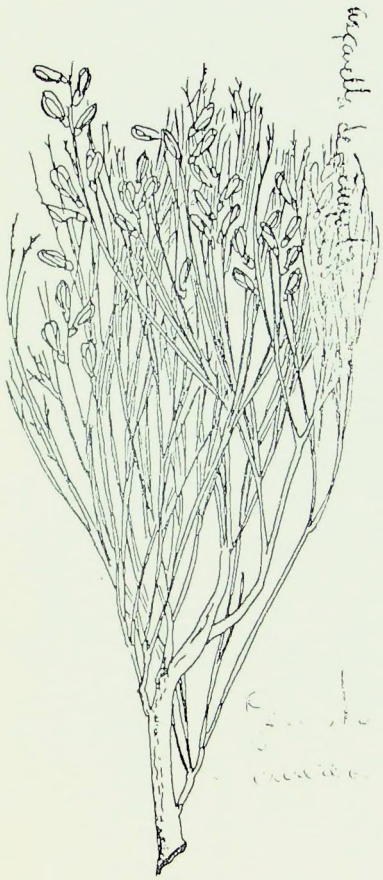
Romana

Alphalaga

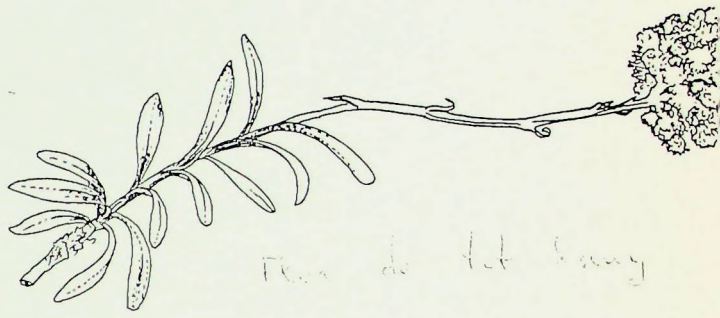
Epical

serpente de sainte

serpente de sainte

albé

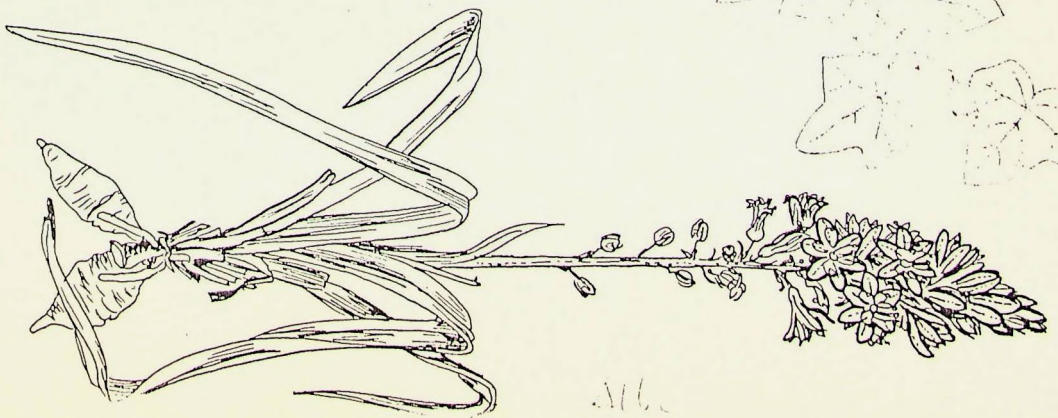

flor de fet long

flor

flor

albé

LA FAUNA. MAMÍFERS I INVERTEBRATS

La fauna de Son Moragues es poc visible, discreta. Molts d'animals són nocturns o viuen amagats, i casi sols crida l'atenció la cantadissa dels au cells.

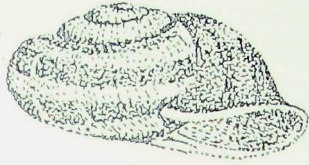
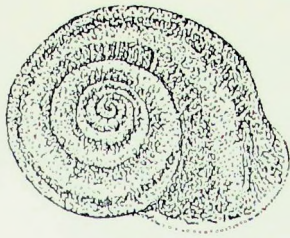
Els mamífers són tots nocturns. S'ha de tenir sort per veure el Mart, / gran, roig, amb un elegant coll grog. El Mostel, petit, daurat i blanc, és / el que s'aventura més durant el dia. La bellíssima Geneta, argentada i ne- / gra, és la més esquiva. Veurer-la és un privilegi de gent dematinera i molt / afortunada. En els cingles i les parts altes hi ha cabres, que la gent diu / "salvatjes". En realitat, són orades i descendents de cabres domèstiques, - / sense cap interès zoològic. Mancades de depredadors, la seva abundància és / perillosa per a la vegetació, cosa per la qual l'ICONA preveu i reglamenta / la seva captura.

El mon dels insectes és sempre el més ric. La seva diversitat fa difí- / cil la identificació, i fins i tot l'enumeració. El més característic del - / bosc és un escarabat gran, color caoba, d'antenes inacabables: el Banyari- / quer. Es una sort que no abundi, ja que les larves són perforadores de les / alcines. Balaninus elephas, diminut, viu també gràcies a les alcines: és el / corc dels aglans. A les garrigues d'altura podeu trobar un escarabat mitjan- / cer, rabassut, de color negre amb brills metàl·lics. Es la Timarcha baleari / ca, un endemisme molt bell. No és rar veure volar, durant la primavera la / més hermosa papallona local: el Rei, o Papilio machaon, groga, negra i vio- / leta. A l'estiu, es caracteristica la cantadissa de les xigales.

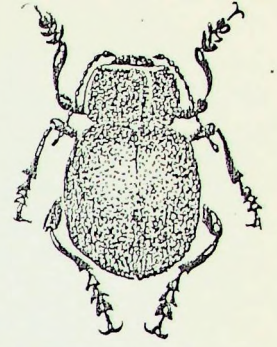
Els caragols mereixen també una certa atenció, especialment dues for- / mes: les Viudes, Archelis punctata, enormes. Al Pla de Mallorca i fora de - / l'illa mai no arriben a tenir un tamany tan considerable. Segurament aquest / creixement extraordinari està en relació amb la pluviositat de la Serra, la / més elevada de Mallorca, que proporciona als caragols la humitat que els hi / convé. L'altre caragol notable és el Caragol de serp, Iberellus balearicus. / Es de tamany mitjancer, color atigrat i molt plà. No es considera comesti- / ble. Tal com indica el seu non específic, és propi i exclusiu de les Vale- / ars.

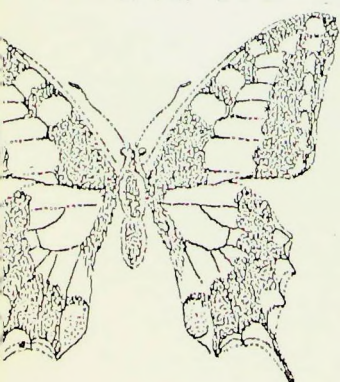
Xylocopa

Planorbis

Hemiarthrus
bulbosus

Pieris

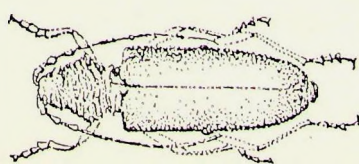
Planorbis
de la Roche

Felis

Pezomachus
de la Roche

Pezomachus

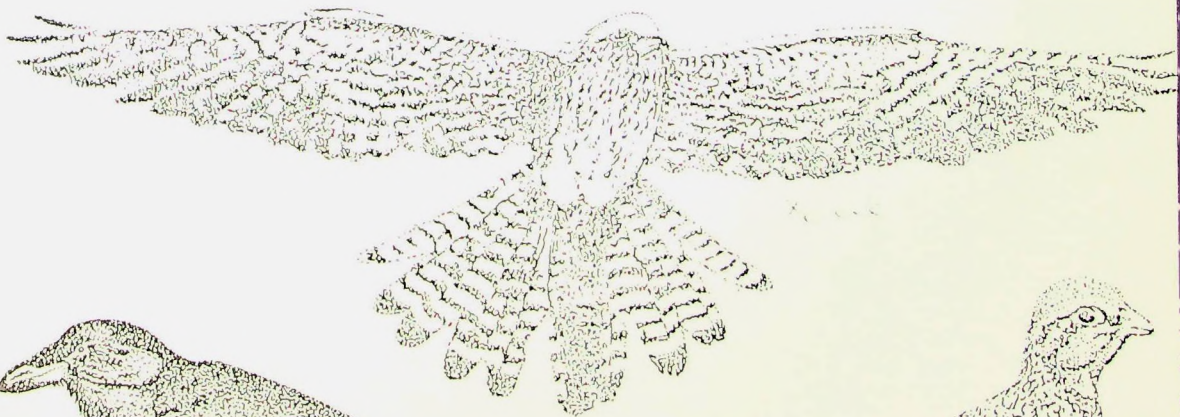
El Voltor, la gran au que el vianant serca sempre veure a La Serra, no és molt corrent aquí, però tampoc excepcional. Anys enrera criava en els penyalars que miren cap a la banda de Deià. L'Arxiduc tengué captiu un exemplar que tragueren d'un niu que hi havia ~~pe~~ abaix de La Creu de 'N Fumat. A la partió de Son Moragues i Pastoritx es conserva un topònim suggestiu: 'El niu des Voltor'. Si ja no crien aquí, encara sels pot veure planar, magestuosos, sobre les parts altes de la finca.

Son més freqüents els Corbs, més petits i no tant magestuosos. La cua, llarga, i les ales estretes faciliten l'identificació, corroborada pel vol, més actiu, i la veu, ben característica.

Hi ha també Xoriguers, petits rapinyaires que tenen l'habilitat de volar in mòvils, per afinar els insectes i altres preses diminutes. Les Milanes, de cua forcada, també es poden veure a la muntanya.

Es curiós que el gran au cell més corrent sigui la Gavina. Pugen des de la mar, sobre tot si hi ha mal temps, per menjar qualsevol cosa o passar a l'interior de l'illa. Acomoden les seves llargues ales al vent, variant la silueta.

Les Perdius no són rares, sempre fora del bosc, en petits esbarts. El vol, sobtat i baix, sorprén amb el seu eselat renou bruscat.

Aucells d'Alcinar

ELS AUCELLS DEL BOSC

No és fàcil veure els aucells de l'alcinar. En canvi, si heu estat dematiners i gaudiu ^{el} temps favorable, els sentireu un poc per tot. Amb una conducta discreta, tendreu la sort de contemplar algunes es pècies.

La més corrent és el Pincà, un aucell del tamany del gorrió/ que sovint es posa per terra. Té a les ales dues taques blanques, com les plomes laterals de la cua: tot això és molt visible quan alcen el vol.

En els arbres es mouen incansables uns altres aucells de ~~color~~ ^{color} molt vins: grog, verd, negre i blanc. Són els Ferrericos. El cant/ és una mica semblant als cops d'un martell a una encruia. D'aquí el seu/ nom.

Durant la primavera i l'estiu abunden els Cacamosques, uns aucelletes grisos, molt erguits, que peguen voladetes per aglapir insectes al vol.

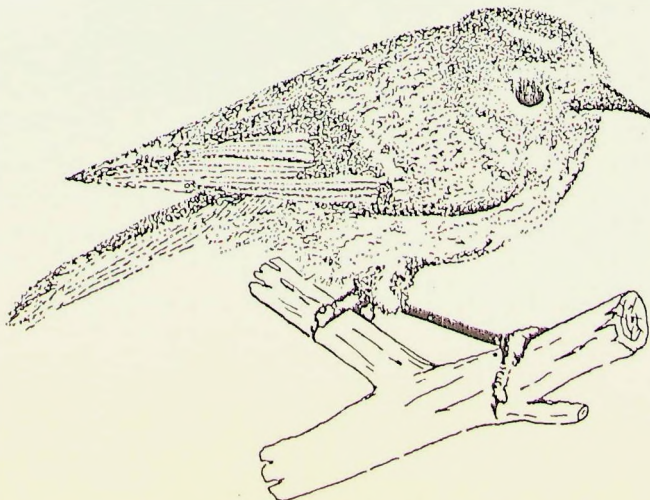
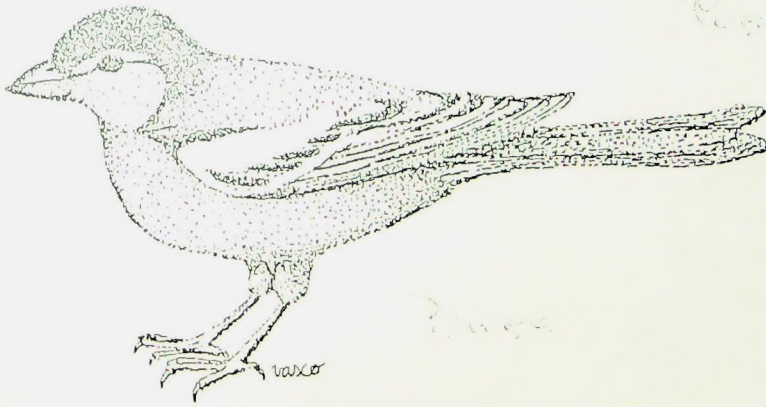
El Reieto és el més petit de tots: verd, amb una cresteta ver mella, se mou continuament entre les branques.

Sentireu, casi tot l'any, el crid curt i escanyat dels Busca rets, grisos i negres. Amb el bon temps arriben Rossinyols, cantaires me lòdics, sempre amagats dins l'espesura de la vegetació, especialment del/ torrent. Sónen també les cançonades ràpides i musicals dels Gafarrons, - que sovint es posen als cimals dels arbres. Són petits i verds.

Sempre lluny, la nota greu i repetida dels Tudons (grans colons salvatjes, amb una llista blanca a cada ala i al coll) dona el da. re. tó a aquesta sinfonia d'aucells.

D'ALTURA
AUCELLS DE LES GARRIGUES ALTES

En aquest biòtop, els aucells no abunden. Però l'observador atent i discret sempre troba que veure.

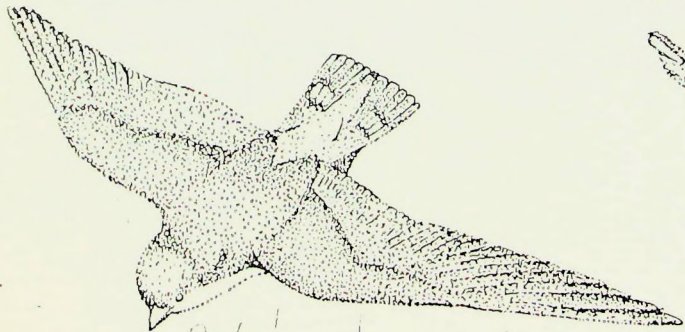
Dins els arbusts viuen uns aucelletets petits i rabassuts, de cua curta i dreta i color terrós. Solen volar d'un lloc a l'altre baixos, casi bronzint com un borino: són els Passaforadins. Casi tan petits com ells, però amb la cua llarga i el color fosc (amb les cames i 'ulleres' vermelles) hi ha Buscarets de coa llarga. Aquest animaló, també molt amagadís, viu només a certes illes mediterrànies, entre elles les Balears.

El millor músic d'aquestes altures és la Pässara, un aucell casi tan gros com una mèl.lera, que sempre va per damunt penyes. D'enfora pareix negre, però si teniu la sort d'acostar-vos veureu que en realitat té el plomatje de color blau, magnífic. La femella és de color de terra, i els caçadors la coneixen amb el nom de Tord roquer.

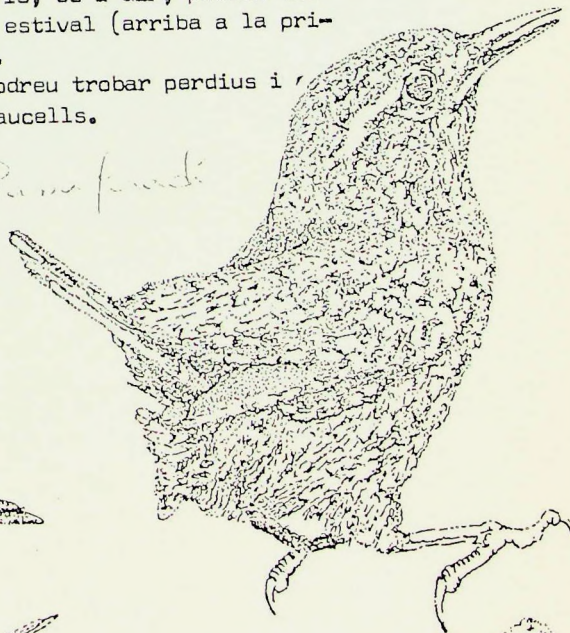
Hi ha altres aucells que semblen oronelles, de colors apagats, amb unes taques blanques a la cua, que sols es veuen quan giravolten: els Cabots de roca. No els heu de confondre amb les Falcies, de color negre i ales molt llargues, que són les mateixes que podeu veure a Ciutat o molts de pobles.

Tots aquests aucells són sedentaris, és a dir, passen tot l'any aquí, manca la falcia, que és estival (arriba a la primavera, cria i s'en torna a Africa).

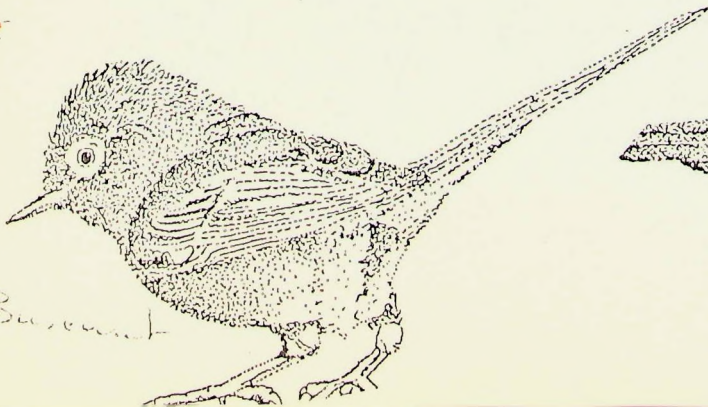
Aquí adalt és on més fàcilment podreu trobar perdus i templar els voltors o altres grans aucells.

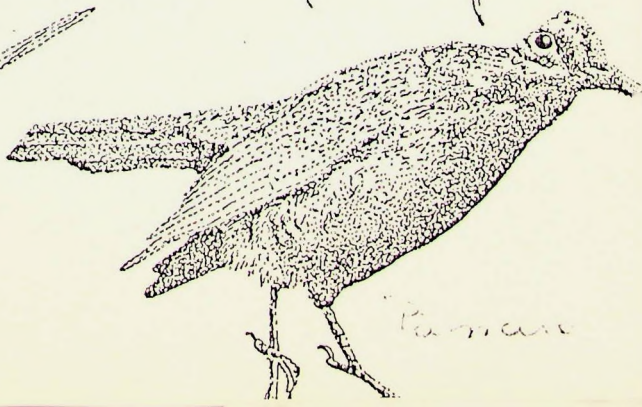
Cabot de roca

Pässara

Buscarets

Tord roquer

Fins fa poc, quan el gas butà es va popularitzar (anys 60) era freqüent sentir en els boscs mallorquins els cops de destrals dels carboners, o trobar les seves sitjes en funcionament (...sitges que negretjen / sota l'alcinar... Joan Alcover, Cap 'La Serra'). Avui l'ofici s'ha perdut, però al llarg d'aquest itinerari trobareu molts de testimonis d'aquesta feina i de la vida dels carboners, prou dura com demostren les gloses populars.

La producció de carbó solia començar el mes d'Abril, i durava tot l'estiu. Durant tot aquest temps el carboner no podia abandonar la sitja, ja que l'operació de coure el carbó és molt delicada i es podia perdre tot en un moment de descuit. Per això construïa devora una barraca o dues, si pujava amb la família (cosa freqüent) i un petit forn per coure el pa. Durant la pujada o baixada dins del bosc dels Sairats trobareu molts de restes d'aquestes construccions. En un d'ells s'ha reconstruït la capella de la barraca, amb l'estil dels carboners.

El procés del carbó s'iniciava amb la tala de les grans alcines (generalment havien de superar el diàmetre d'una argolla determinada) del 'ranxo' adjudicat a cada carboner, que solia ser de tres o quatre corterades. Per tallar els arbres empraven destrals i verducs (uns xorracs disforjos que s'empraven entre dues persones). Mentres, s'havia parallat el rotlo de sitja; aquestes eres de pedra, on es col·locarien els fragments de trocacs. La sitja havia de ser ben plana i redona, feta amb pedres que deixassin devall forats i canals per on circulàs una mica d'aire, suficient per coure el carbó, però no perquè es cremàs tot. Això implicava una disposició i tamany especials de les pedres. D'amunt aquestes hi posaven 'reble' (pedreny de poc tamany) i una capa molt prima de 'Call vermell'. Cada any s'havien de fer els rotlos nous. *(terra roja, argilosa)*

30

La llenya es col·locava regularment a la sitja, formant u una gran pila, amb una estreta ximenella central o 'ull'. Després la llenya es tapava amb branca verd especialment preparat (Brasera) ~~o~~ i terra. L'ull servia per dar foc (hi tiraven calius) i 'bassonar' la sitja, operació que consistia amb tirar-hi petits bocins de llenya seca ('bassons') que li servien de combustible. La ximeneia es tapava amb un ferro, i el carbó anava coguent, sota la mirada vigilant del carboner. Quan cou el carbó perd tota l'aigua de la llenya, i altres substàncies, per lo que el seu pes minva en un 75-80%. Aquesta 'cuita' durava deu o dotze dies, segons la sitja. Després es destapava i es 'triava' el carbó. Mentres un estirava els bocins, encara molt calents, amb una pala de mànec llarg o uns rampins, un altre els apagava o refredava amb terra porgada, que tenien preparada voltant la sitja. El carbó no es podia apagar amb aigua, ja que perdria calitat i, a més, l'aigua era escassa i s'havia de tragar d'enfora. El bon carbó es coneixia per un sò metàl·lic en pegar-li un cop, casi com una campana.

Una sitja produïa de   a   kgs de carbó.

Els carboners complementaven la seva feina amb l'obtenció de l'escorxa de les alcines, que, molta i seca, s'emprava com a cuixient, ja que té molts de tanins.

Carbó i escorxa eren venuts als traginers, que ho baixaven als pobles o a Ciutat per vendre-los a botiguers.

Gloses populars

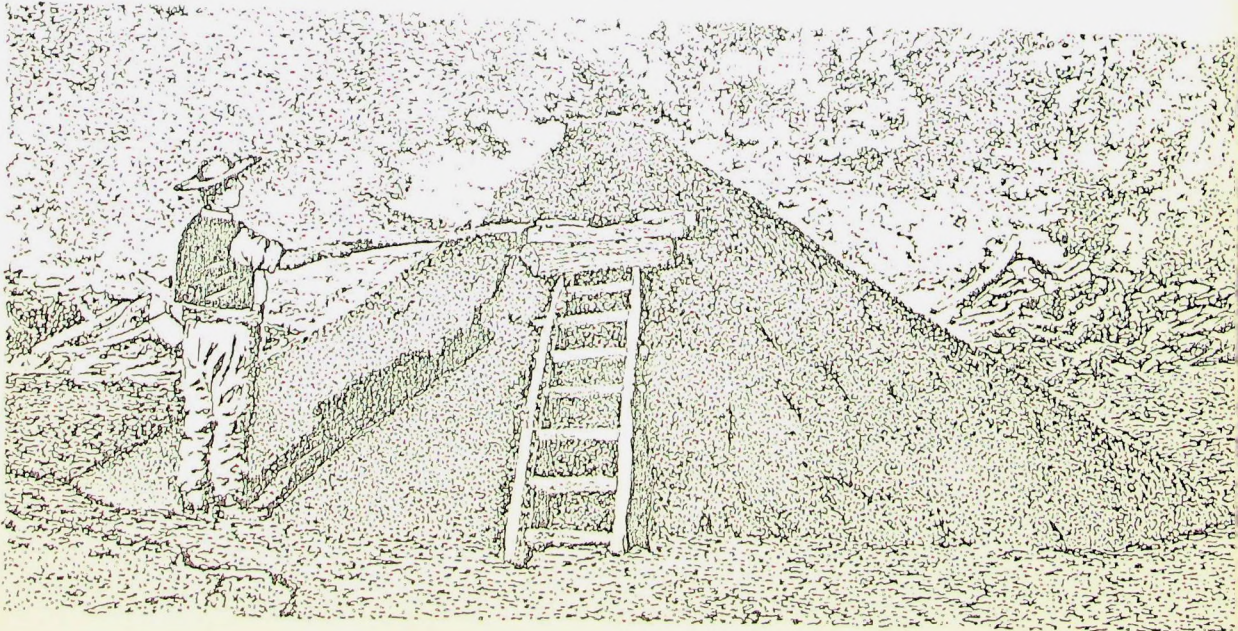
Bé passa la vida trista
un fadrí que fa carbó
Jo us ho puc dir, bona amor,
que per fer coure un sitjó
ha un mes que no us he vista

Carboner, bon carboner
qué dius a dins es sarró?
- Jo duc sa meva suor
d'onze dies de sitjer.

Tipus de carbó

Carbó d'ascla o de tronc
Carbó de canonet (de branca prima)
Carbonissa (fragments de carbó)
Carbó de pà (carbonissa amb quitrà, formant peces quadrades)
Carbó de pinyol (que es feia amb la pinyolada d'oliva un cop premsada per fer oli)

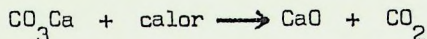

LA CALÇ

Pujant cap a la font dels Polls pel camí dels Cairats trobareu tres Olles de Forn de Calç. Són unes grans construccions cilíndriques, parcialment enfonsades dins terra.

La Calç és el producte de descomposar la pedra calissa per calor, segons la reacció:

El CaO o calç viva es combina amb l'aigua formant l'hidròxid de calç:

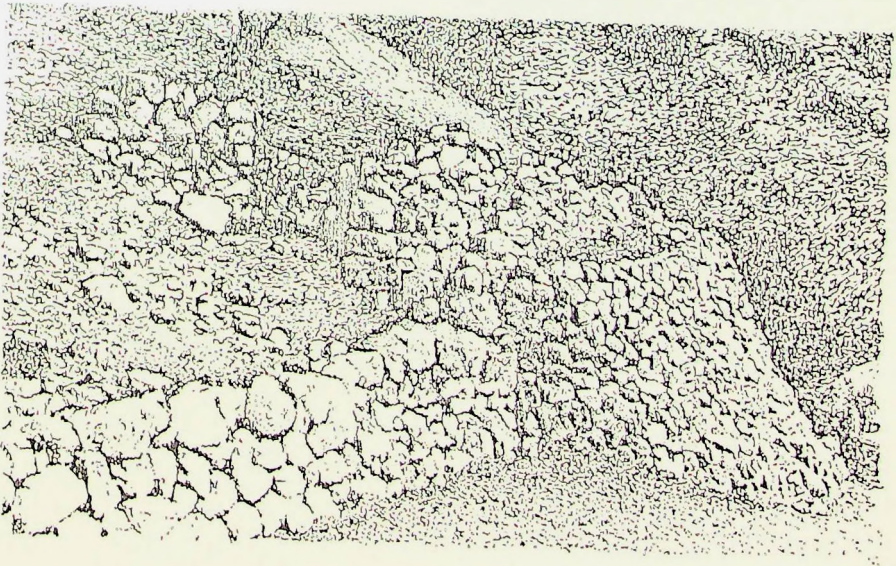
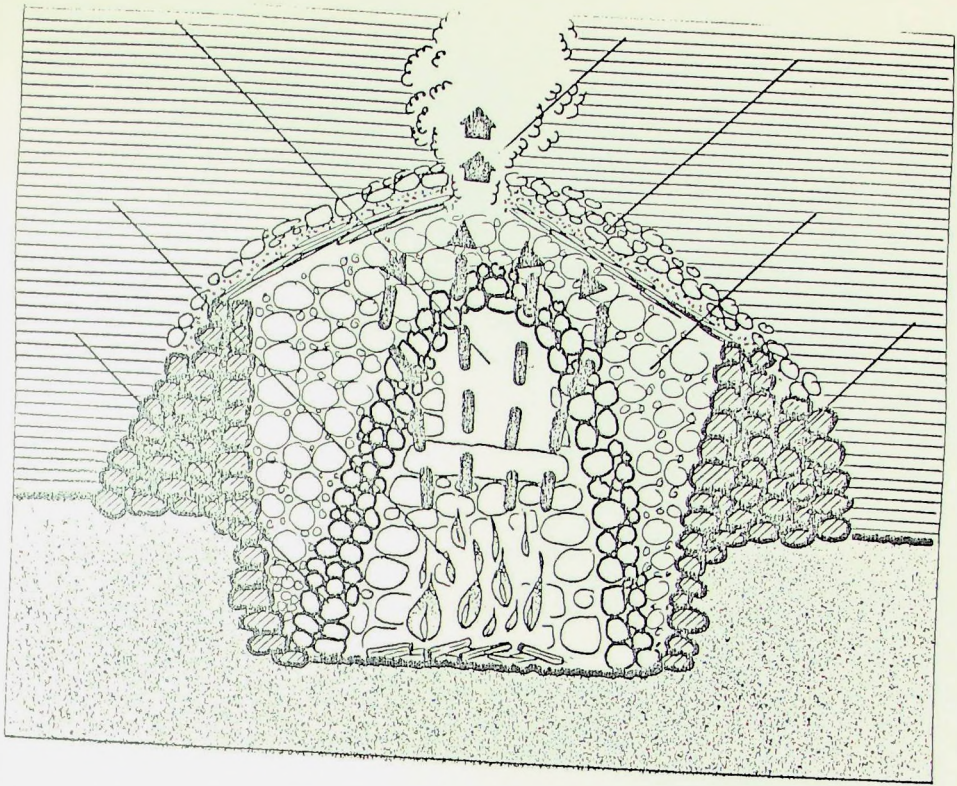

que resulta un material blanc i sòlid. La calç ha tengut gran importància per emblanquinar vivendes, ja que aquesta operació millorava les condicions d'habitabilitat de les cases, tant higièniques com tèrmiques. Normalment les vivendes s'emblanquaven cada any. La calç era utilitzada també per fer morter o argamassa ('calç-i-grava') en feines de construcció.

El calor que resulta necessari per a la primera reacció és molt gran. Per a aconseguir-lo es feien aquestes 'Olles' gegantines on es cremava l' llenya prima que no servia per fer carbó, restes de tals o estansada de garriga. La pedra per fer calç no podia ser qualsevol: havia de ser pedra viva, i normalment s'arrabassava aposta de penyals pròxims. Amb grans pedres es componia una cúpula partint de la base interna del forn, sense gens d'argamassa ni terra, i deixant entre les pedres forats perquè ^{no poguessin} ~~puguin~~ passar les flamarades. Part damunt la cúpula, la resta del forn s'omplia de pedres, i es tapava tot amb calç morta i terra. S'omplia el buit de llenya i es ^{un petit ventall de} ~~de~~ dava foc. Era necessari afegir llenya durant ^{un} ~~no~~ quinze dies. La quantitat era impressionant: fins a deu tonelades per una cuita. Normalment hi feien feina tres homes, nit i dia. En una fornada normal es produïen de cent a cent-cinquanta ^{tones} ~~TM~~ de calç, però en els més grans s'arribaven a superar les 450! Una vegada cuita i freda, es tapava perfectament de carritx i brancam: si se banyava, tot era feina perduda.

La calç la solien vendre els carboners, i no devia ser un gran negoci si la dita popular és certa: "Qui fa calç, va des-calç".

CASES DE NEU

Fins els anys 20, quan s'obriren ses primeres fàbriques de gel, els mallorquins no tenian cap sistema per a conseguir-ne que no fos les cases de neu; aquets grans pous, parcial o totalment coberts on, aprofitant ses nevades, s'enmagatzamava neu, pitjada, per fer-la gel.

Quan les montanyes tornaven blanques, grups d'homes dels pobles -- pròxims pujaven per tragar la neu amb portadores i senalles d'espart -- dins aquets pous. Per facilitar la seva recolecció hi havia unes maïjades/ que es mantenien netes, d'on s'aplegava la neu (es veuen a la dreta del -- pou). Sostre a sostre amb càrritx entremig el producte era pitjat, per -- una processó de gent que i girava damunt, amb una tonada que encara es -- conserva:

Pitgen sa neu, pitgen sa neu
i tots estan dins ses cases
peguen potades peguen potades
En Toni, En Xisco, En Joan i N'Andreu

Després es cobria de cendra o sal, i damunt una bona coberta de càrritx. Això permetia conservar-ne una gran part fins a l'estiu. Un home -- quedava ~~ja~~ a guardar-la i revisar les cobertes. Llavors, amb mules i de -- nit, es baixaven els "pans de neu", de devers 50 Kgs. als pobles o Ciutat, on era molt apreciada, no sols amb finalitat gastronòmic^ae (gelats) sino/ també medicinal^s: mesclada amb oli tenia la reputació de guarir ferides o actuar com a hemostàtic (oli de neu).

El preu era regulat per les autoritats de la vila, ja que un producte tan limitat es prestava a l'especulació. Existia un dret de la neu (im post municipal). Alguns anys va esser obligat omplir les cases de neu, i/ fins i tot se va arribar (en anys de falta) a importar-ne de Catalunya -- amb vaixell. Altres anys, en canvi, en sobrava i tot. Alguna vegada s'en -- va exportat cap a Menorca. Sembla ser que el darrer any que es va fer --- aquesta feina fou l.925, a Maçanella.

A més del pou de neu, que fou edificat pels Cartoixos en el S. XVII es conserva aquí una barraca on habitaven els homes que pujaven per aques ta feina. Aprop d'aquí hi ha altres cases de neu semblants a n'aquesta, -- en total més d'una vintena en tota la Serra.

Aquesta Casa de Neu no era de les millors, i va ser abandonada ja a mitjan segle XIX.

LA CAÇA A COLL

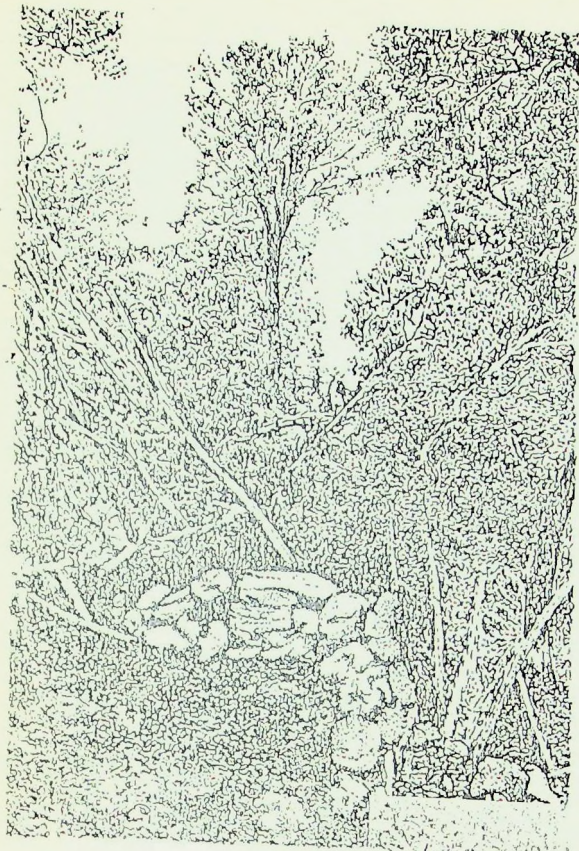
Ben aprop del camí dels Cairats es troben una sèrie de colls de caçar tords, un sistema tradicional pràcticament peculiar de les Balears.

El tords, com els estornells, els ropits o els ull-de-bous, venen en l'hivern, amb el fred. En aquestes terres mediterrànies coincideixen amb la ~~fructificació~~ maduració de molts de fruits: llençisca, arboces, olivó, ... que aprofiten com a aliment. Als tords els hi agraden molt les olives, però serquen refugi nocturn o de repós als boscos, de manera que d'alba i de capvespre hi ha un moviment actiu de tords entre els olivars i els alcinars.

Aquests animals són també recurç per altres: els falcons torters, per exemple, i altres rapinyaires. Per això els tords volen arrecerats pels arbres, dins del bosc i no damunt ell. Els pagesos, en temps immemorials, observaren aquests fets i idearen el sistema de caçar a Coll: triar un punt favorable per a aquest pas i esperar els tords amb unes xerxes verticals, molt grans, obertes com un ventall entre dues canyes. Quan l'aucell hi topa, el caçador els hi tanca damunt i el captura.

El Coll es aquest punt d'espera: un espai entre dos arbres, especialment preparat per fer obligat el pas dels aucells. El caçador queda assegut darrera unes branques, que el dissimulen, esperant els tords que li vendràn per l'esquena. Per afavorir la concentració de tords en el Coll s'obrin clarianes entre els arbres, com a passadissos, que es denominen carreranyes. La seva disposició queda molt clara a la fotografia aèrea.

A Son Moragues hi ha 13 de colls, que es lloguen a preus populars als aficionats valldemossins; *es coneixen amb uns noms curiats de origen popular: En Guairó, En Fucos, En Doria, En Caputà, En Caminet, ...*

tord

Reput

tord

tord

L'ARXIDUC

A l'any 1867 visità Eivissa i Mallorca un personatge que resultaria molt important: era En Luis Salvador d'Habsburg-Lorena, Arxiduc d'Àustria-Toscana. Nat a Florència a 1847, tenia aleshores vint anys.

Home d'una gran sensibilitat i cultura, va establir-se a una possessió pròxima -Miramar- de l'any 1872 a 1913. Comprà també moltes finques ^{de veïnat} pròximes, entre altres Son Moragues, a les que va cuidar amb molt de gust, restaurant edificis, arreglant caminolls de pedra dins del bosc, etc... Era tal el seu amor per aquestes terres que tenia prohibit que es tallàs ni un arbre, ni tan sols un arbust.

Les cases de Son Moragues les convertí en un Museu de productes balears, aplegant col·leccions d'artesanía popular, mobiliari, eines, etc... A Miramar va fer un magnífic jardí de plantes mallorquines, que botànics de l'època visitaven per llurs estudis. Un d'ells, M.Chodat, va dedicar a l'Arxiduc un endemisme, el Llampúdol bord, que batià científicament com Rhamnus ludovici-salvatoris. Existeixen també alguns escarabats amb noms reveladors: Otiorrhynchus miramarae, Asida Ludovici, Cryptomphagus ludovici.

L'Arxiduc fou un intel·lectual eminent. Va viatjar per tot el món, amb el seu iot Nixe, deixant una crònica exhaustiva de les seves observacions, recollida en més de 60 llibres. La majoria de contingut geogràfic. S'interessava a la Història natural, clima, sociologia, economia, llengua, folklore, etc... Les Balears foren minuciosament descrites en el monumental 'Die Balearen', un obra en set volums, amb una informació molt extensa a tots els nivells. A més, altres quinze obres estan dedicades a alguns aspectes de les nostres illes. L'Arxiduc arribà a parlar i escriure correctament català.

Hostajà generosament a Miramar als més eminents científics, artistes i viatgers de l'època, que ens deixaren testimonis molt valuosos de la Mallorca d'aquell temps: el botànic Chodat, ja esmentat; l'ornitòleg Von Jordans; G. Villeumier, Santiago Russinyol, etc... Aquest darrer, precisament, ens va donar una sencilla descripció de l'Arxiduc que, ben segur, li plauria ferm: Un home de gust i un home de cor.

En una passejada per aquestes muntanyes, la seva figura no pot deixar de ser evocada, amb l'admiració i la gratitud que mereix de tots els que, com ell, estimen Mallorca.

ALTRES CAMINADES

Son Moragues és un punt excel·lent per encertar eixides muntanyenques d'una certa envergadura.

Coronar el cim del TEIX no és massa difícil. Sols hem d'afegir uns tres Kms. a partir del punt senyalat a l'itinerari llarg, un Km. passada la Casa de Neu. També és possible pujar-hi des del camí des Caragol de Sa Serra, el que surt de la Font des Poll. Des del Teix es pot devallar ^{o Deu} però el camí no és massa bò de trobar. Hi ha un parell de passos una mica delicats.

Des del Teix es pot seguir, sempre cap a llevant, fins a les CASES DEL REI SANXO, i d'allà al Coll de Sóller. Es una caminada suplementària de devers tres Kms. fins a la carretera. S'ha de tenir present que en el Coll no hi ha transport públic.

La baixada cap a DEIÀ per l'estret de Son Gallard és magnífica també. S'ha d'arribar a les Cases de Son Rul.làn, i d'allà baixar a la carretera de Deià, per anar al poble. Representa uns vuit kms. a partir del Puig Caragolí.

Els autors d'aquesta guia volem fer públic el deute de gratitud amb D. Bènnig^o Palos, possiblement la persona que millor coneix el sector de Valldemossa; D. Antoni Calafell, pastor de Son Moragues que ens ha informat de molts de detalls interessants; D. Jusep Reinés, fill de carboner i bon coneixedor de l'ofici; i D. Jesús R. Jurado, muntanyenc i amic. Així mateix, volem agrair a J. Carulla el permís per a la reproducció de la fotografia aerea de la -
pg. 27.

Vocabulari

mallonquí - castellà - llatí dels
noms de les espècies de
plantes i animals citades
en el text.

PER A SABRE'N MES

Per a mitigar les inquietuts que aquest fulletó voldria despertar vos oferim aquesta petita bibliografia. La majoria d'obres han fornit una informació inestimable per a preparar-lo.

Naturalesa

ALCOVER, J.A., 1.979 Els Mamífers de les Balears. Manuale d'Introducció a la Naturalesa, nº 3.

Ed. Moll. Ciutat de Mallorca

BLAS ARRIPIO, L., CASTELLO M. y Cols. 1.979 Guia ecológica de Baleares. Las Guías verdes 1. INCIFO. Madrid.

BONAFAE, F. 1.977-80 Flora de Mallorca.

4 vols. Ed. Moll Ciutat de Mallorca.

BONNER, A. 1.977 Plantes de les Balears.

Manuale d'Introducció a la Naturalesa

COLOM, G. 1.964 El Medio y la Vida en las Baleares.

Gráficas Miramar. Palma de Mallorca.

JANER MANILA, G. i RAYO, M. 1.979 Aucells esquius. Ed. Moll. Ciutat de Mallorca.

MAYOL, J. 1.978 Els aucells de les Balears. Manuale d'Introducció/ a la Naturalesa, 2. Ed. Moll. Ciutat de Mallorca.